

ЕКОНОМТЕОРЕТИЧНИЙ КІНОКЛУБ
Інституту економіки промисловості НАН України
«Матриця» (США, 1999)

7 вересня 2023 р. в Інституті економіки промисловості НАН України відбулося чергове засідання Економтеоретичного кіноклубу, де було розглянуто класику кіномистецтва – фільм «Матриця» з позицій економічної теорії (доповідач – д.е.н. О. Вишневський). У засіданні клубу взяли участь понад 20 науковців, серед яких академік НАН України О. Амоша, чл.-кор. НАН України Ю. Залознова, д.е.н. О. Новікова, д.е.н. В. Ляшенко, к.соц.н. О. Панькова, к.е.н. І. Петрова, м.н.с. О. Касперович, аспіранти М. Божик і О. Бойко та ін.

«Матриця» – це науково-фантастичний фільм 1999 р. У всесвіті матриці люди живуть повсякденним життям, не підозрюючи, що весь їхній світ є всеохоплюючим симулякром, який для них створив Штучний інтелект (ШІ), щоб використовувати людей як джерела живлення («батареї»). Разом з тим у реальному (постапокаліптичному) світі існують групи повстанців, які намага-

ються звільнити людство від контролю машин і розкрити правду мешканцям матриці про світ, у якому вони живуть.

Секрет успіху фільму багато в чому полягає у відтворенні класичних наративів із сучасними спецефектами. Так, можна побачити аналогію з «печерою Платона» та біблійський сюжет.

Матриця в контексті «Міфу про печеру» Платона може розглядатися як печера Платона навпаки, де всесвіт Матриці виступає аналогією до стін печери Платона. Мешканці печери Платона сприймають тіні як реальність, а мешканці Матриці переконані, що їхній симуляційний світ є справжнім (рис. 1).

У печері Платона один із в'язнів виходить на поверхню та бачить справжній світ, а потім повертається до печери, щоб розповісти іншим про істину. У Матриці це певною мірою робить Морфеус та його команда повстанців, до якої згодом долучається Нео.

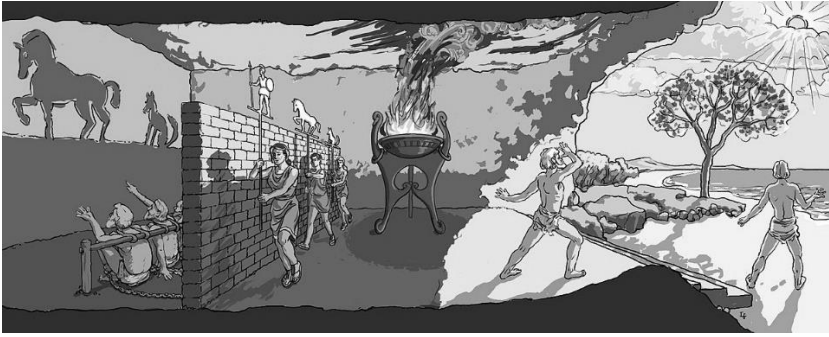
Віртуальність «Печери Платона»	Реальність поза печерою
	
	
Віртуальність Матриці	Реальність поза Матрицею

Рисунок 1 – Віртуальність і реальність у «Печері Платона» та «Матриці»

Біблійський сюжет. У фільмі «Матриця» можна побачити: месію (Нео), Йоганна Хрестителя (Морфеус), Іуду (Сайфер), апокаліпсис (реальний світ поза уявною реальністю Матриці), боротьбу добра та зла (людство проти машин).

Економіко-теоретичний аналіз цього фільму виконано виходячи з таких трьох гіпотез:

базисом економіки є великі соціальні групи (класи);

базисом економіки є індивіди;

базисом економіки є інститути.

У межах першої гіпотези у фільмі виокремлюються три умовних класи: люди поза Матрицею (клас повстанців); машини (ШІ); люди в Матриці (клас мешканців Матриці).

Клас машин експлуатує клас мешканців Матриці, використовуючи останніх як

джерело енергії, та має всі капітальні ресурси. Клас повстанців перебуває в моделі мобілізаційно-воєнної економіки, коли вся діяльність спрямована на боротьбу з машинами. Становище класу людей у фізичній частині Матриці гірше за рабів, тому що вони не володіють навіть власним тілом.

Також у межах класової теорії заслуговує на увагу осмислення дихотомії «рівність-нерівність» (рис. 2). Щодо перших двох класів, то тут досить чітко простежується нерівність (агент Сміт вище за інших агентів, Морфеус – головний у групі повстанців). Натомість в останньому класі (люди в Матриці) з «фізичної» точки зору існує досконала рівність: кожен мешканець Матриці в реальності перебуває в ідентичній капсулі та нічим не відрізняється від свого сусіда. Але в уявному всесвіті для них усе є традиційно ієрархічним.

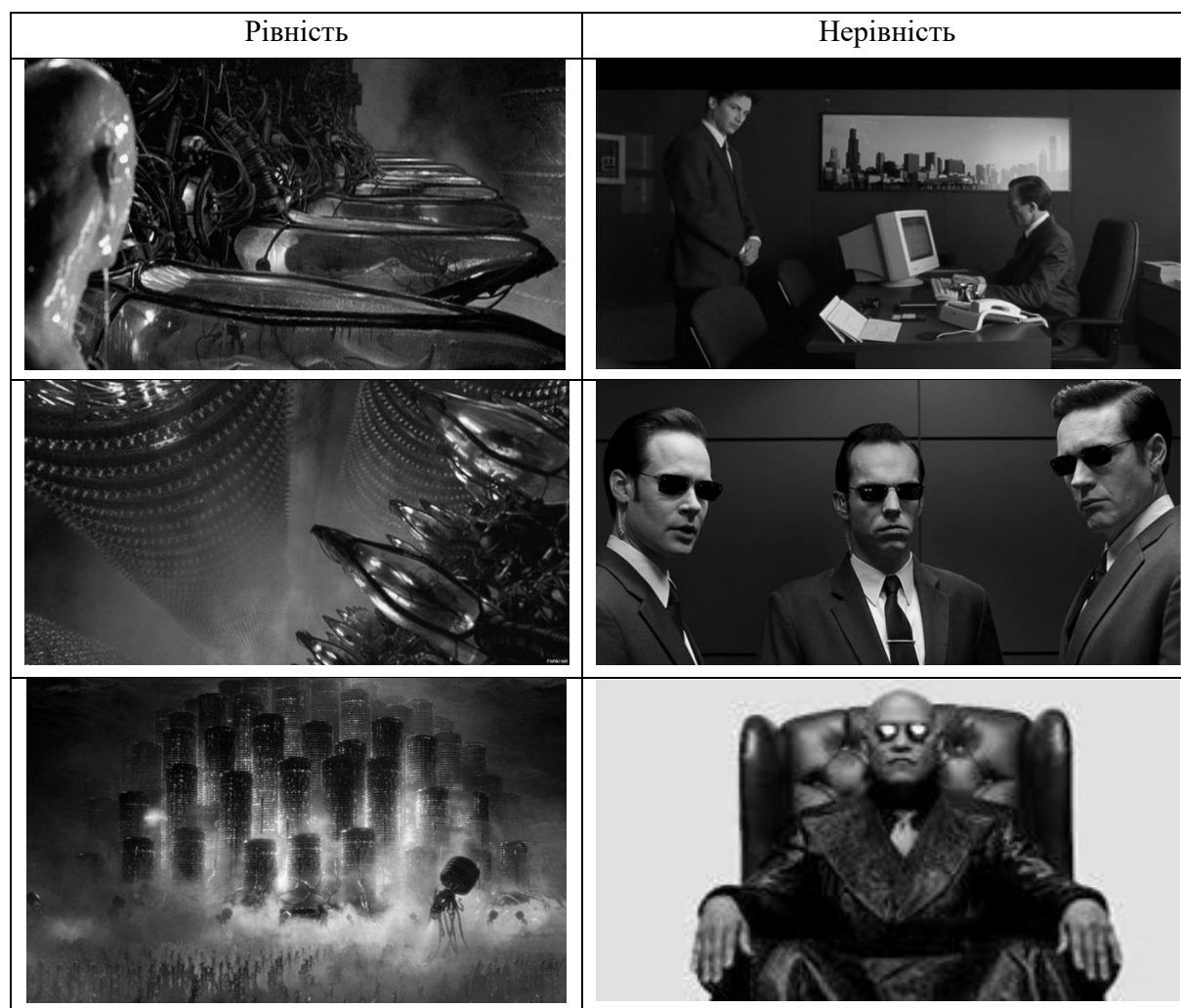

Рисунок 2 – Рівність і нерівність у фільмі «Матриця»

Чи є в Матриці місце класовій боротьбі в її класичному розумінні? Багато в чому це відкрите питання. Але мешканці Матриці в певному сенсі перебувають у симбіотичних стосунках із класом машин. Продукт Матриці – це уявний метавсесвіт, який клас машин обмінює на енергію людей. Клас повстанців є антологічним до класу машин, а мешканці Матриці виступають джерелом поповнення лав повстанців. З урахуванням поведінки Сайфера (зрадника) виникає питання щодо того, чи бажає людство в Матриці, щоб його врятовували повстанці.

Також важливо звернути увагу на те, що для класу людей поза Матрицею (Морфеус та його команда) немає позитивної економічної програми. Складається враження, що навіть якщо вони зможуть перемогти клас машин, то вони відновлять усе те, що було раніше, і відповідно запустять нове коле перетворень, яке призведе до аналогічного результату в майбутньому.

Із позицій індивідуалізму центральна проблема, висвітлена в кінострічці, пов'язана з раціональним вибором в умовах асиметрії інформації.

Морфеус ставить Нео перед вибором: або залишити в житті все як є, або «зробити крок у невідомість». Нео обирає останнє, не маючи достатньо інформації, щоб зробити раціональний вибір. Тобто він обмінює все, що в нього є, на «чорну скриньку».

Аналогічно поведінка Морфеуса стосовно інших членів команди призвела до того, що Сайфер відчув себе обдуреним та зрештою зрадив усю команду, намагаючись скасувати результати свого вибору та повернутися до Матриці. У цьому контексті поведінку Морфеуса важко вважати доброчесною – фактично він створював умови, щоб вибір здійснювався в його інтересах (його мета – знайти Месію, який звільнить людину від машин).

Досить цікавим є питання про те, чи можна назвати індивідами мешканців Матриці, а також агентів як умовних аватарів самої Матриці. З точки зору мешканців Матриці – «так», а з позицій стороннього спостерігача – «ні». Агнети Матриці поводять себе як справжні люди, що скоріше свідчить про недосконалість сценарію щодо узгод-

ження їх поведінкової моделі з логікою діяльності Штучного інтелекту як чогось єдиного. Пояснювати образ своєї дії переможеному супротивнику, як це робив агент Сміт, «виливаючи душу» Морфеусу, – це дуже по-людськи і зовсім не «личить» ШІ.

Матриця з позицій інституціоналізму також дає привід для роздумів. Чи є місце інститутам у всесвіті Матриці? Для її мешканців інститути ототожнюються із законами природи? Чи можна вважати алгоритми, за якими діє ШІ, інститутами?

Серед людей усередині віртуального всесвіту Матриці нічого цікавого з позицій функціонування інститутів немає (рис. 3, ситуація 1), де відтворюється система господарювання кінця XX ст.

Усередині самої Матриці діють алгоритми (рис. 3, ситуація 2). Незважаючи на те що питання «чи можна вважати алгоритми інститутами?» залишається відкритим, визначення алгоритму (як набору інструкцій) є дуже спорідненим із визначенням інститутів (як «правил гри» за Д. Нормом).

У команді повстанців (рис. 3, ситуація 3) з урахуванням домінування мобілізаційно-воєнної економіки використовуються екстрактивні інститути.

Взаємодія людей у Матриці (рис. 3, ситуація 4) та машин є суто ієрархічною, причому люди грають за правилами машин, навіть не підозрюючи цього.

Протистояння повстанців та ШІ (рис. 3, ситуація 5) передбачає знищення один одного, а отже, спільних інститутів для побудови комунікацій немає.

Становить інтерес той факт, що взаємовідносини між повстанцями та мешканцями Матриці (рис. 3, ситуація 6) дещо нагадують взаємовідносини між ШІ та мешканцями Матриці (рис. 3, ситуація 4), тому що повстанці все знають про домінуючі інститути серед мешканців Матриці, а останні про повстанців – нічого.

Із позицій інституціоналізму унікальність Нео полягає в тому, що він спромігся впоратися з алгоритмами всередині Матриці, тобто перестав грати за правилами ШІ, створивши свою владу. Відповідно Месія – це той, хто змінює правила гри, тобто інститути.

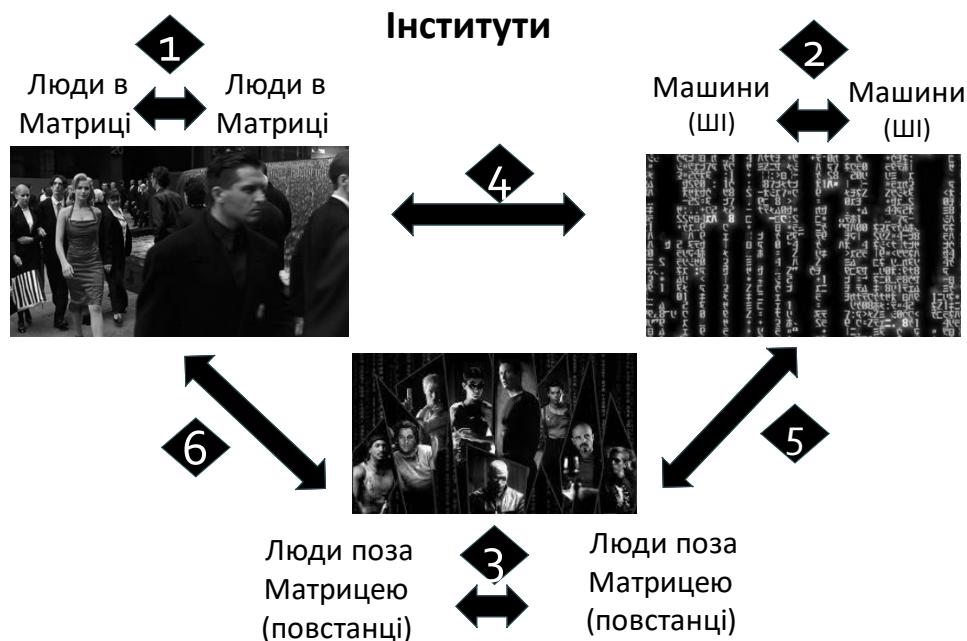

Рисунок 3 – Інститути у фільмі «Матриця»

Аналіз фільму «Матриця» свідчить, що ця кінострічка не випадково стала культовою, та її економіко-теоретичне осмислення становить інтерес, хоча і має обмежений характер. Наприклад, через відсутність у всесвіті Матриці такого інституту, як держава, розглядати цей кіношедевр із позицій кейнсіанства та девелопменталізму недоцільно.

У підсумку залишається відкритим питання про те, що саме виборюють Морфеус, Нео та їхня команда. Тому формулюється побоювання, що звільнення людей від машин нічого не змінить у житті цих людей, оскільки Матриця жодним чином не відрізняється від реальності. При цьому на наступному етапі розвитку людство, керуючись старими інститутами, опиниться у новій Матриці 2.0.

Засновник економтеоретичного кіноклубу,
доктор економічних наук, старший дослідник
заступник директора з науково-організаційної роботи
Інституту економіки промисловості НАН України

Олександр Вишневський